

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA DAVLATNING FUNKSIYALARI VA IQTISODIY SIYOSATNING MAQSADLARI

Mashrabaliyev Ibroximbek Mashrabaliyevich

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi

Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi,

Akademik hamkorlik va dasturlarni

rivojlantirish boshqarmasi boshlig'i

E-mail: i.mashrabaliyev@gmail.com

ORCID iD: 0009-0001-9395-1336

Tel.: +998909909984

Annotatsiya: Ushbu tezisda bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat funksiyalari hamda iqtisodiy siyosat maqsadlarini nazariy-tahliliy jihatdan o'rganadi. Davlatning bozor mexanizmlari bilan moslashishi, bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish, ijtimoiy adolat va barqaror o'sish kabi aspektlarga e'tibor qaratiladi. Statistik ma'lumotlar va xalqaro hamkorlik tashkilotlari hamda O'zbekiston tajribasi asosida davlatning iqtisodiy faoliyatdagi roli yaqqol namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, davlat funktsiyalari, iqtisodiy siyosat, barqaror rivojlanish, ijtimoiy adolat.

Аннотация: В данной статье рассматривается теоретико-аналитическая природа функций государства и цели экономической политики в условиях рыночной экономики. Особое внимание уделяется адаптации государственных функций к рыночным механизмам, устранению рыночных недостатков, социальной справедливости и устойчивому экономическому росту. На основе статистических данных и международного опыта, а также анализа практики Узбекистана выявляется ключевая роль государства в экономической системе.

Ключевые слова: рыночная экономика, функции государства, экономическая политика, устойчивое развитие, социальная справедливость.

Annotation: This article examines, from a theoretical and analytical perspective, the functions of the state and the objectives of economic policy in a market economy context. It focuses on how the state adapts to market mechanisms, addresses market failures, ensures social justice, and promotes sustainable growth. Based on statistical data, international organization reports, and Uzbekistan's experience, the study highlights the significant role of the state in the economic system.

Keywords: market economy, state functions, economic policy, sustainable development, social justice.

Bugungi kunda O'zbekiston iqtisodiy islohotlar va bozor mexanizmlarini keng joriy etish jarayonida davlatning roli qayta ko'rib chiqilmoqda. Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlarning hisobotlariga ko'ra, davlat mulkchilik korxonalari (SOE) iqtisodiy faoliyatning taxminan **32 %** ini tashkil etib, davlatning iqtisodga nisbatan ulushi kamaytirilishi, raqobat sharoiti yaxshilanishi, infratuzilma va soliq islohotlari orqali xususiy sektor faoliyati rag'batlantirilishi kerakligi ta'kidlanmoqda [1].

Bozor iqtisodiyoti — bu iqtisodiy resurslar, tovarlar va xizmatlar bozor mexanizmi orqali taqsimlanadigan, narx mexanizmi orqali signal beriladigan, shuningdek xususiy mulk va raqobat printsiplari ustuvor bo'lgan iqtisodiy tizimdir. Biroq bozor sharoitida ham axborot asimmetriyasi, tashqi omillar (eksternali), monopoliyalashish va ijtimoiy tengsizlik kabi bozor muvaffaqiyatsizliklari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli davlat iqtisodiy siyosat orqali bozor mexanizmlarini tartibga solish, barqarorlikni ta'minlash va fuqarolar farovonligini oshirishga xizmat qilish zarurati tug'iladi.

Shuningdek, davlat iqtisodiy siyosatining maqsadlari qatorida — makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsiyani nazoratga olish, ish bilan ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish va hududiy rivojlanishdagi notengliklarni bartaraf etish kabilar mavjud. Ushbu maqsadlar davlat funktsiyalarining aniq mazmuni va chegaralarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning funksiyalari va iqtisodiy siyosat maqsadlarini aniqlash bugungi jahondagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar fonida muhim ahamiyat kasb etadi. Globalizatsiya, texnologik rivojlanish, pandemiya, iqlim o'zgarishlari kabi omillar davlatning faolligini qaytadan ko'rib chiqishga majbur qiladi.

O'zbekiston misolida so'nggi yillarda bozor islohotlari intensivligi oshgan, xususiy sektor va kichik tadbirkorlik faoliyati kengaygan, iqtisodiy o'sish sur'atlari barqarorlashmoqda. Masalan, 2024 yilda Yalpi ichki mahsulot (YAIM) real o'sishi 6,5 % ni tashkil etdi [2].

Biroq bozorning o'zi barcha ijtimoiy ehtiyojlar va bozor muvozanatini ta'minlay olmaydi. Bozor "bozor muvaffaqiyatsizliklari" (market failures) — monopoliyalar, tashqi ta'sirlar, axborot asimmetriyasi, ijtimoiy tengsizlik va boshqalar — davlat siyosatini talab qiladi.

Davlatning moliyaviy va byudjet resurslarini samarali boshqarishi, iqtisodiy barqarorlik va fuqarolar farovonligini ta'minlashi uchun aniq siyosat maqsadlari, funksiyalari va ularning samarali amalga oshirilish mexanizmlari zarur.

Xalqaro tajribalar (masalan, OECD, IMF, Jahon banki) va Scopus indeksi ostidagi maqolalarda davlat rolini optimallashtirish, davlat-buxgosal sektor ulushi, soliq siyosati, ijtimoiy taqsimot bo'yicha amaliyotlar va strategiyalar bo'yicha ko'plab muammo va tavsiyalar keltirilgan. Bu mavzu akademik va amaliy jihatdan ham dolzarb.

Davlatning funksiyalari bozor iqtisodiyoti sharoitida:

1. **Ma'lumot va nazorat funksiyasi**, bozor ma'lumotlarini to'plash, tahlil qilish, prognozlar tuzish orqali iqtisodiy barqarorlik uchun zarur shart-sharoit yaratish. O'zbekiston misolida Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, tashqi savdo va intersektor balansi monitoringi davlat organlari zimmasidadir [3].

2. **Raqobat va bozor tartibini ta'minlash**, monopoliyalarni cheklash, bojxona-soliq imtiyozlarini optimallashtirish, litsenziyalash va ruxsatnomalar tartibida osonlashtirish (licensing burden), bozor iqtisodiy raqobatini himoya qilish [4].

3. **Tashqi va ichki muvozanatni saqlash**, makroiqtisodiy siyosat (pul-kredit, byudjet-soliq, valuta siyosati) orqali inflyatsiya, tashqi qarz va savdo balansini tartibga keltirish.

4. **Ijtimoiy siyosat va taqsimlash**, daromad va boylikni qayta taqsimlash, ijtimoiy kafolatlar, kambag'allikni kamaytirish, sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy himoya kabi sohalarda davlat aralashuvi. O'zbekiston maqsadlaridan biri kambag'allikni yarmiga kamaytirish lozimligi ko'zda tutilgan [1].

5. **Infratuzilma va jamoat tovarlarini ta'minlash** yo'l, energetika, transport, suv ta'minoti, ekologik barqarorlik kabi bozorda yetarlicha sarmoya kiritilmaydigan yoki foydasi kam ko'rinarli bo'lgan sohalarda davlat roli katta.

6. **Strategik investitsiyalar va sanoat siyosati**, eksport yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish, hududiy sohalarning rivojlanishi, texnologik modernizatsiya, innovatsiyalarni rag'batlantirish. O'zbekiston iqtisodiy siyosatida sanoat siyosati va lokalizatsiyaga urg'u berilgan [3].

Iqtisodiy siyosatning maqsadlari:

Barqaror iqtisodiy o'sish, yalpi ichki mahsulot (YAIM) o'sishini muntazam va yuqori sur'atlarda saqlash.

Makroiqtisodiy stabilitet, inflyatsiyani past va barqaror darajada tutish, pul-kredit siyosatini samarali yuritish.

To'liq bandlik, ish bilan ta'minlanmagan qatlamlarni qisqartirish, aholi bandligining sifatini oshirish.

Ijtimoiy adolat, daromad va boylik taqsimotida tengsizliklarni kamaytirish, kambag'allik darajasini pasaytirish.

Raqobatbardosh mamlakat qurish, eksport salohiyatini oshirish, importga bog'liqlikni kamaytirish, innovatsiyalar va texnologiyalarni joriy etish.

Hududiy va sektorlararo tenglik, markaziy va chekka hududlar, sanoat va qishloq o'rtasidagi farqlarni kamaytirish.

Atrof-muhit barqarorligi resurslarni samarali ishlatish, ekologik zararlarni oldini olish, yashil investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash.

Muammolar.

1. Davlatning iqtisodda haddan tashqari yoki yetarli bo'lmagan aralashuvi:

- Ba'zi sohalarda davlat sektori hali ham katta ulushga ega bo'lib, bozor raqobatini susaytiradi.

- Boshqa sohalarda esa davlat aralashuvi yetishmaydi — infratuzilma, sog'liqni saqlash, ta'lim kabi jamoat xizmatlarida sifat va ommaviylik masalalari.

2. Ijtimoiy tengsizlik va boylik taqsimoti muammosi.

- Kambag'allik, daromad farqlari va hududlar o'rtasidagi rivojlanish tafovutlari mavjudligi. Masalan, kichik biznes subyektlarining YAIMdagi ulushi hududiy jihatdan farq qiladi: Surxondaryo, Samarqand, Buxoro kabi hududlarda yuqori, boshqa hududlarda pastroq [5].

- Ijtimoiy kafolatlar, minimal ijtimoiy himoya, pensiyalar, sog'liqni saqlash va ta'lim xizmatlarining qamrovi va sifati bo'yicha kamchiliklar.

3. Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi qiyinchiliklar.

- Inflyatsiya, tashqi savdo balansining salbiy holatlari, valyuta kursi o'zgaruvchanligi, tashqi qarz yukining oshishi.

- Budjet defitsiti va davlat xarajatlarini moliyalashtirishdagi muammolar. IMF prognozlariga ko'ra, byudjet xarajatlari YAIMga nisbatan sezilarli foizda [6].

4. Ma'lumot va statistik bazaning etishmasligi,

- Qora bozor (shadow economy) va norasmiy iqtisodiyotning kattaligi statistika bazasini chalkashtiradi. O'zbekiston experiment sifatida norasmiy va soya iqtisodiyoti hisobga olinsa, YAIM nominal qiymati taxminan 10-12 % oshadi [7].

- Sanoat, transport, xizmatlar kabi sektorlardagi ma'lumotlarni tahlil qilishda kechikish va kamchiliklar.

5. Raqobat va davlat monopoliyalari.

- Xususiy sektor uchun teng sharoitlar yetishmasligi, davlat-buxgosal korxonalar (SOE) raqobatni cheklashi mumkin.

- Bozor tartibga solish, litsenziyalash, davlat xaridlari va tender jarayonlarida shaffoflik yetishmasligi.

Yechimlar

1. Bozor mexanizmlarini mustahkamlash va davlat aralashuvini optimallashtirish. - Davlat sektorining rolini aniq chegaralash, davlat va xususiy sektor o'rtasida mas'uliyat va funksiyalarni taqsimlash; davlat xarajatlarini samarali yo'naltirish; davlat korxonalari islohotlari.

- Siyosat: xususiylashtirish, davlat korxonalarida boshqaruvni takomillashtirish, nazorat va monitoring tizimlarini kuchaytirish.

2. *Ijtimoiy siyosatni kuchaytirish va taqsimlash tizimlarini takomillashtirish.*

- progresiv soliq tizimi, ijtimoiy yordam paketlari, minimal daromad kafolatlari, sog'liqni saqlash va ta'lim sohasidagi erkin va arzon xizmatlar.

- Hududlar o'rtasida infratuzilma va rivojlanish farqlarini kamaytirishga mo'ljallangan investitsiyalar, hududiy siyosat.

3. *Makroiqtisodiy siyosatdagi barqarorlik choralari.*

- pul-kredit, valuta va byudjet siyosatida ehtiyotkorlik; inflatsiyani nazorat qilish, tashqi qarzni boshqarish.

- Favqulodda iqtisodiyot sharoitlariga tayyorgarlik: diversifikatsiya, eksport salohiyatini oshirish, importga bog'liqlikni kamaytirish.

4. *Ma'lumotlar bazasini yaxshilash, statistika tizimini modernizatsiya qilish.*

- norasmiy iqtisodiyot, soya iqtisodiyoti, axborot asimmetriyasi bo'yicha tahlil va kuzatuvlarni kuchaytirish; tegishli statistika institutlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik.

- raqamli texnologiyalar, big data, AQSh (OECD), Xalqaro pul jamg'armasi va Jahon banki tajribalaridan foydalanish.

5. *Bozor raqobati muhitini yaxshilash va institutsional islohotlar:*

- monopoliyalarni cheklash, anti-trust siyosatini kuchaytirish; davlat xaridlari, litsenziyalash va ruxsatnomalar tizimida shaffoflikni ta'minlash;

- xususiy sektor, kichik va mikrofirma faoliyatini rag'batlantirish, investitsiya klimati, huquqiy himoya, soliq imtiyozlari.

XULOSA

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning funksiyalari va iqtisodiy siyosat maqsadlari muhim va muntazam qayta ko'rib chiqiladigan masaladir, chunki bozor sharoitlari, global tahdidlar va mahalliy realiyalar tez o'zgaradi.

O'zbekiston misolida YAIM o'sishi, kichik biznes subyektlari ulushi va xizmatlar sektori kengayishi ijobiy tendensiyalar sifatida ko'rinadi. Biroq ijtimoiy tengsizlik, hududiy tafovutlar, norasmiy iqtisodiyot va makroiqtisodiy barqarorlik muammolari hali ham hal etish talab etadi.

Davlatning funksiyalari bozor tartibini saqlash, ijtimoiy himoya, infratuzilma ta'minoti, strategik investitsiyalar kabi sohalarda aniq shakllantirilsagina u iqtisodiy siyosatning maqsadlariga samarali erishilishi mumkin.

Yechim sifatida, siyosat strategiyalarini mukammallashtirish, institutsional islohotlarni rivojlantirish, statistik ma'lumotlarni oshirish, shaffoflik va samaradorlikni ta'minlash, hamda xalqaro tajribani uyushqoqlik bilan integratsiyalash zarur.

Ilmiy va amaliy nuqtai nazardan, ushbu muammolar yechimi O'zbekistonning barqaror rivojlanishini, raqobatbardoshligini va fuqarolar farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank Group. (2025). *Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector–Led Growth and Global Integration*. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/cem-2025>
2. **Uzdaily.uz. (2024).** *O'zbekiston YAIM 2024-yilda 114,96 mlrd dollarni tashkil etdi.* <https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistans-gdp-amounted-to-us11496-billion-in-2024>
3. **O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi.** *O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari va prognozlari.* <https://mineconomy.uz>

4. **The Asia Today. (2024).** *How New Uzbekistan reduces state participation in the economy.* <https://theasiatoday.org/news/how-new-uzbekistan-reduces-state-participation-in-the-economy>
5. *Kichik tadbirkorlik subyektlari, YAIM, sektorlar kesimidagi ma'lumotlar.* <https://stat.uz>
6. **IMF Staff Visit Report: Uzbekistan. (2024).** <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/09/30/pr-24351-uzbekistan-imf-mission-completes-staff-visit>
7. **The Tashkent Times. (2024).** *Uzbekistan GDP revised upward to include shadow economy.* <https://tashkenttimes.uz/economy/13452-uzbek-gdp-reestimated-at-us-102-billion-to-include-shadow-economy>
8. *Suyunova K.B., Umarov O.B. Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat funksiyalarining evolyutsiyasi.* <https://cyberleninka.ru/article/n/the-evolution-of-scientific-views-about-the-role-of-the-state-and-state-regulation-in-a-market-economy-1>
9. **International Monetary Fund (IMF). (2024).** *The Role of the State in Promoting Long-Term Growth.* <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/087/2023/004/article-A002-en.xml>
10. **OECD. (2022).** *Enhancing the Effectiveness of Public Policies for Economic Growth.* <https://www.oecd.org/economy/>